

Pripombe k naši prevratni dobi

Albin Prepeluh

Nadaljevanje

„Premišljaj,“ sem odgovoril. „Našega narodnega vprašanja Avstrija ne more rešiti, tudi ako bi ga hotela. Prva ovira so Madjari, preko katerih Dunaj ne more geniti niti z mazincem. Oni pa ne bodo dali zlepa niti ene vasi iz rok. Treba se je torej nasloniti na Srbijo. Proti Nemcem morete rešiti jugoslovansko vprašanje danes samo s Srbi in v njihovem smislu. Precej naših mladih ljudi je danes ž njimi.“

Krek me je pozorno poslušal, strogo gledal, vstal in se naslonil na rob mize. Odmajal je z glavo in rekel:

„To ni mogoče! Pomislite, pod kakšno streho bi prišli. (Tu je Krek izrekel neka svoja naziranja, ki jih ne morem ponoviti.) Tudi na Hrvatskem je vse gnilo. Inteligenca izrablja narod, kmet je brezpraven in nem, brez organizacije. Vse drobno delo čaka tam na nas, Slovence.“

Ugovarjal sem: „Razmere se morejo spremeniti, zboljšati. To so drugovrstne zadeve sedaj, ko gre za velike reči. Sicer pa ste trdili, da je velesrbska misel na jugu monarhije velik političen faktor, ki ga ni mogoče negirati. Dobro, sporazumimo se z Nemci! Videli in skusili ste sami najbolje, da oni nimajo umevanja za naše vprašanje.“

Na to zadnjo ugotovitev Krek ni odgovoril. Hodeč nemirno po sobi, mi je razlagal:

„Vaše naziranje bi moglo biti pravilno, ako Avstrija razpade. Na to pa danes nihče resno ne misli. Na Dunaju sem govoril zadnjič tudi z dr. Rennerjem, Adlerjem, Ellbogenom (socijalistični poslanci; prvi je bil po vojni prvi kancler avstrijske republike, danes pa je menda zaprt zaradi letošnjega februarskega upora delavstva.) Tudi oni ne mislijo na razpad, računajo pa s porazom in z gospodarsko vojno, ki jo utegne voditi Anglija. Renner je sedaj napisal zanimivo knjigo (Marxismus, Krieg und Internationale“, Stuttgart 1917.), v kateri dokazuje, da je današnja država gospodarska skupnost, gospodarska enota, a njeno prebivalstvo enoten „gospodarski narod“. Zgolj nacionalna država je po njegovem mnenju ideja nastopajočega kapitalizma pri še ne povsem razvitih narodih. Njen temelj ni neko skupno gospodarsko ozemlje, temveč zgolj nacionalna naseljenost. Mož gleda malo enostransko, toda je odločen Avstrijec. Avstrija se na znotraj, gospodarsko vzeto, res dobro dopolnjuje. Takšna zgradba, spomnite se na Palackega, se more narodno spremeniti, upravno osvežiti, more

porušiti fevdalstvo, se demokratizirati, celo socializirati, tudi delno okrniti, povsem razpasti pa ne more. Posamezni njeni deli, ako se popolnoma odtrgajo, ne bi mogli dolgo sami živeti. Manjkalo bi jim, rekel bi, žarišča, ali če hočete, osi, okoli katere se vrte. Neumannova „Mitteleuropa“, to je drugo; na videz simpatičen, toda v bistvu veleniški sen, brez kompromisa s Slovani. Naša naloga bo, da damo po vojni našemu državljanškemu življenju več demokracije in svobode. Zlasti svobode! Bojim pa se za Koroško, ki jo ločujejo od nas te prekrasne Karavanke. Ali ste že hodili preko njih na Koroško? Jaz sem, prelepa je ta dežela. Toda onstran planin tekó vse ceste proč od nas, na sever, proti Celovcu in na Beljak. V tej kotlini nima nemški pritisk nobene resne ovire vse do Karavank. Sedaj smo se mu ustavljali s praznimi rokami, tega pa trajno ne bomo vzdržali. Tu nas čaka mnogo naporov.

Lažje bo v Primorju, čeprav bo tam vse razbito, zlasti na Goriškem. Domovi porušeni in požgani, zemlja razrita in pohojena. Dobro, da imamo zdravo združništvo, tega bomo morali tam vpreči najbolj. Rabili bomo organizacijo in denar, oboje. Potrebovali bomo les, ki ga imamo dovolj, železo in cement. Za našo obrt se ne bojim, še premalo je bo, ker bo imela na Hrvatskem in Bosni naročil odveč.“

Pomislil je nekoliko in se vrnil k mojim besedam!

„Velesrbska agitacija na jugu je res močna, toda samo tako dolgo, dokler ne izboljšamo tam življenjskih prilik, kar ne bo težko. Na Hrvatskem dela inteligenca „politiko“ v mestih za sebe, za ljudstvo pa se ne briga in mu ne dá niti volilne pravice. Tam ima bodočnost Radić, ki organizira kmete, čeprav ima le malo poslancev. Mi smo mu šli nekaj na roko, dali smo mu pomoč. V Bosni je še slabše, tam gospodarijo samo militaristi, ki za gospodarsko delo nimajo ne smisla ne sposobnosti.“

„V sebe moramo zaupati in ne dopustiti, da bi nas vedno kdo presenečal. Razmere so takšne, da se moramo držati hrvatskega državnega prava vsi, mi, Hrvati in Srbi. Potem bomo enaki, brez hegemonije, nadvlade ali kakor že imenujemo neenakopravno stanje med ljudmi.“

Govorila sva še o marsičem. Po obisku, ki je trajal več ur, sem se poslovil, moram reči, nezadovoljen. Prišel sem k njemu v veri, da najdem človeka, ki je prepričan, da Avstrija mora razpasti, ker jo je razvoj njenih notranjih, imanentnih sil gonil v propad, čemur sem dal izraza že l. 1903. v članku „Na predvečer Avstrije“ v „Naših zapiskih“.

Dobra dva meseca kasneje (30. maja 1917) je bila v dunajskem državnem zboru prebrana takozvana „majniška deklaracija“. V njej so jugoslovanski poslanci (Slovenci, Hrvati in Srbi) zahtevali na te-

melju narodnostnega načela in hrvatskega državnega prava samostojno državo, sestavljeno iz vseh dežel monarhije, v katerih žive Slovenci, Hrvati in Srbi, in sicer pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije.

Do te deklaracije je prišlo zaradi češkega zgleda, kajti Čehi so zahtevali za sebe samostojno državo. Bila je za tedanje čase in razmere odločna politična gesta, ki je dala v tedanjem, politično tako mrtvem času, pobudo za agitacijo med ljudstvom, za misel narodne samoodločbe, ki jo je vrgel na svetovni politični trg ameriški prezident Wilson. Po razgovoru s Krekom je mene osebno ta deklaracija nekoliko presenetila, ker si nisem bil na jasnem, kako misli on ž njo, ali jemlje njeno besedilo resno ali ne. Za večino njenih slovenskih podpisnikov sem namreč točno vedel, da smatrajo njeno besedilo za izraz svojega lastnega političnega prepričanja. Saj je njeno besedilo podpisal celo dr. Iv. Šusteršič, zvest in do zadnjega dosleden pristaš avstrijske monarhije.

Njen pojav je izzval v našem domačem političnem zatišju znatno vznemirjenje. Z agitacijo za samostojno jugoslovansko državo med širokimi plastmi Slovencev ni bilo mogoče niti začeti, ker so jo ovirali na deželi prevladajoči „stari“ klerikalci, ki so smatrali dr. Šusteršiča še vedno za svojega prvega vodnika. Stari liberalci, ki so bili pod vodstvom ljubljanskega župana dr. Iv. Tavčarja absolutni gospodarji v svoji „narodno-napredni stranki“, ž njo tudi niso vedeli kaj začeti. Bali so se predvsem denuncijacij navzgor, če bi bili preglasni. Vodstvo socijalistične stranke pa je poskušalo deklaracijo omalovaževati kot zapoznel podvig reakcionarnega meščanstva ter se je sklicevalo na že opisano „tivolsko resolucijo“ iz l. 1909., ki da je širša in pogumnejša ter nima nobenega dinastičnega lepotila.

Izhod iz te zadrege je bil za klerikalce Krekove smeri in za liberalce pod vodstvom dr. Iv. Tavčarja pri ljubljanskem škofu. Tega je bilo treba pridobiti in izriniti iz njegovega varstva dr. Šusteršiča. Ta posel je prevzel Krek, ki je tudi uspel. Ko je bil pridobljen škof dr. Jeglič, je bila pot za agitacijo med ljudstvom, zlasti med kmeti, odprta, a stari liberalci so zlezli pod škofovski plašč zaradi svoje ljube varnosti.

Prva vojna leta so dajala ljudstvu nado na vojaške zmage, ki so se bučno in agitatorsko slavile v javnih zastopih, na sestankih raznih korporacij, po cerkvah in z izobešanjem zastav. Toda vojna se je vlekla v neskončnost, gospodarske odnosno prehranbene razmere so se bolj in bolj slabšale, ljudstvo je postalo sčasoma trudno in, kar je bilo za vladajoče najbolj nevarno — apatično. Stroga tiskovna cenzura

je dajala nemalo prilik za tiho šušljanje o raznih nezgodah in nespehah na širnih vojnih frontah. Agitacija za osamosvojitve je našla pri teh prilikah ugodna tla. Kljub vojnemu stanju pa je ostalo še precej nekdanje politične svobode. Parlamentarni govori so se smeli tiskati, razen nekaterih najbolj kritičnih, zaplenjeni članki so se imunizirali s pomočjo interpelacij v parlamentu. Dovoljevali so se celo shodi in tabori, čeprav pod strogim nadzorstvom. Dandanes si je težko zamisliti državo, ki bi bila zapletena v brezizgledno vojno, pa bi dovoljevala podobne kritike in zборе, ki bi zahtevali njeno temeljito preureditev.

Takozvana „deklaracijska politika“ je zanesla razkol predvsem v vrste „Slovenske ljudske stranke“. Ločila je njenega mogočnega in vplivnega vodnika, dr. Ivana Šusteršiča ter njegove sledbenike od avtoritativnega ljubljanskega škofa dr. Jegliča; razšla sta se za zmeraj. Dr. I. Šusteršič je kot izločenec osnoval svojo stranko, čisto kmetsko, in je potegnil za seboj znaten del starejše duhovščine, ki mu je bila hvaležna za marsikatero uslugo, ki jo ji je bil storil kot poslanec in deželni glavar kranjski. Strankarski aparat, zlasti časopisje in pretežni del združnih organizacij, pa je ostalo v škofovih rokah.

V vrstah liberalne „narodno napredne stranke“ ni bilo velikih pretresljajev navzven. Njen narodno radikalni vodja, bivši župan ljubljanski, Ivan Hribar, je bil že od početka vojne zaprt in pozneje interniran daleč proč od domovine. Njeno vodstvo so obdržali politični oportunisti, a njeno mlajše krilo, ki mu je bil duša in vodnik dr. Gr. Žerjav, v stranki ni imelo veliko besede. Zato je hodilo to maloštevilno krilo svoja pota. Tudi dr. G. Žerjav je bil najpreje poslan v zapor, pozneje pa ga je predsednik kluba jugoslovanskih poslancev na Dunaju, dr. A. Korošec, sprejel za klubovega tajnika na Dunaju. V tej kolikor toliko ugodni poziciji, je dr. Žerjav dajal klubu politično smer, zlasti pa je sodeloval pri organizaciji agitacije za majniško deklaracijo po nenadni in prezgodnji smrti dr. Kreka. Posameznim manj večim poslancem je sestavljal celo govore in interpelacije o zapostavljanju in preganjanju slovanskega prebivalstva. Iskal in vzdrževal je tudi zveze s posameznimi slovanskimi politikami ter emigranti, ki so pobegnili v inozemstvo.

Tudi v tedanjo socialistično delavsko stranko je zanesla deklaracija zmedo. Oficijalno vodstvo stranke se za majniško deklaracijo ni brigalo in se je ljudskega gibanja, ki ga je izzvala že v kratkih mesecih, otepalo, kot rečeno, s sklicevanjem na „tivoljsko resolucijo“. „Mladi“ v stranki pa se s tem preprostim in brezbržnim gledanjem na razvoj političnih prilik nismo strinjali. Bili smo prepričani o potrebi razsula zastarele in nesodobne državne tvorbe in smo smatrali

situacijo za ugodno, da se med delavstvom razpiha revolucionarna misel za samoodločbo in samoupravo. Za zgled so nam služili češki socijalni demokrati, ki so se razen nekaterih posameznih politikov, brez vsakega pridržka priključili gibanju vsega češkega naroda. Poljski socijalisti so imeli svoje posebno stališče. V njihovih vrstah so se organizirale posebne prostovoljske čete pod vodstvom Jožefa Pilsudskega za borbo proti ruskemu carizmu in za samostojno poljsko državo pod okriljem Nemčije in Avstro-Ogrske. Tudi večina avstrijskih italijanskih socijalistov je bila miselno in s srcem na strani Italije, razen voditelja tržaških italijanskih socijalistov Pittonija, ki je ostal zvest Avstrijec do svoje smrti.

„Mladi“ slovenski socijalisti so se konstituirali pod imenom „Socijalistična omladina“, ki je ustanovila tudi svojo tiskovno zadrugo „Slovenska socijalna matica“. Ta je izdajala svoj list „Demokracija“, razne brošure in knjige. V njenih vrstah so sodelovali zlasti Alojzija Štebi, Cirila Pleško, Filip Uratnik, inž. A. Štebi, Fr. Erjavec, dr. M. Lemež, dr. Jos. Ferfolja, dr. Dragotin Lončar, Rudolf Golouh, pisec teh vrstic in še nekateri drugi. Oficijalno vodstvo stranke pa je stalo v najožjih zvezah z dunajskimi voditelji avstro-nemške socijalne demokracije ter je razpolagalo s strankarskim aparatom, kolikor ga je vojna pač še pustila nedotaknjenega, zlasti pa s precej razvitimi konsumnimi zadrugami in strokovnimi delavskimi organizacijami.

Dunajski voditelji avstro-nemške socijalne demokracije so ostali pri svojem gledanju na gibanje probujajočih se avstrijskih slovanskih narodov. Smatrali so jih za „narodnosti“ (Nationalität), besedni izum avstrijskih Nemcev, s katerim so označevali zlasti Slovane, nezmožne za lastno državno tvorbo. Vodstvo stranke je iz oportunitetnih razlogov zagovarjalo tudi centralistične delavske strokovne organizacije, ki so imele svoj sedež večinoma na Dunaju, a iz katerih so izstopili češki delavci že pred vojno, vzpostavljajoč svoja lastna centralna sindikalna vodstva v Pragi. Tudi v tem vprašanju se naziranje „mladih“, kakor so nas imenovali na splošno, ni zlagalo z oficijalnim vodstvom stranke.

Borba v stranki je bila napeta. Obe krili, večinsko in manjšinsko, sta idejno in organizatorično hodili svoja lastna pota. To nasprotje se je pokazalo tudi na strankarskem zboru, ki se je vršil o božiču 1. 1917. v Ljubljani. „Mladi“ na tem zboru skoroda niso bili zastopani. Njihov besednik na zborovanju je bil tržaški delegat R. Golouh. Duhovno sta zbor vodila Anton Kristan in dr. Henrik Tuma, ki je bil tudi poročevalec za politični del. Njegov referat je bil zanimiv in podprt z velikim poznavanjem političnih dogodkov. Ker naši širši publiki ni dostopen, ne bo odveč, če navedem nekaj odstavkov iz tega govora.

Dr. H. Tuma je rekel med drugim takole:

„Vsakdo je vedel, da je leta 1882. ob priliki 500 letne zveze Trsta s habsburško dinastijo, Oberdank iz Italije s pomočjo nekega Ragose skušal izvršiti atentat na kronanega avstrijskega cesarja in da je plačal svoje življenje na vislicah, kakor je bil njegov sokrivec Ragosa od kraljevega italijanskega sodišča v Vidmu oproščen vsake krivde in kazni. Vsakdo je vedel, da se je po Oberdankovi smrti ustanovilo po vsej Italiji in v italijanskih predelih avstrijskih provinc polno družb, ki so nosile Oberdankovo ime pod različnimi vnanjimi, policiji znanimi naslovi, da se je Oberdanku postavil v Benetkah, torej ob Adriji, nasproti Trstu, spomenik, da se je njegov spomin slavil od leta do leta zaradi patriotičnega čina in da so se teh slavnosti udeleževale tudi osebe visoke italijanske politike. Vsakdo je vedel, da se je že leta 1877. ustanovila „L' Associazione per l' Italia irrendeta“, da je Benedetto Cairoli ob pogrebu Viktorja Emanuela zbranim masam naznanil, da je treba imeti pripravljene puške za uro odrešenja, da se je leta 1879. predsednik te Italije irredente general Avessano pokopal na državne stroške in da se je iz Italije in po italijanskih provincah, neprenehoma in javno hujskalo proti Avstro-Ogrski, v tajnih in poltajnih društvih delalo za Italijo irredento. Kljub temu avstrijski državniki niso iskali nikakega zadoščanja Italije, marveč so le skromno posredovali, da bi se ne nastopalo preostentativno, nemški liberalni krogi pa so celo nekam zadovoljni zasledovali počenjanje laške irredente, katero so smatrali za protiutež samoniklemu, prirodnemu razvoju Slovencev in Hrvatov ob Adriji in v Trstu. To so ravno tisti krogi, ki so kar krvaveli žalosti nad sarajevskimi žrtvami in šumno zahtevali napoved vojne mali, neopasni Srbiji. Da pri tem niso izostali slovenski klerikalci, ki so se imenovali „Slovenska ljudska stranka“, je znano vsem.

Sicer pa avstrijska „rdeča“ knjiga jasno tolmači ves položaj in začetek vojne. Avstrijski in nemški diplomati so brezobzirni in odločni proti Srbiji in Rusiji toliko časa, dokler angleški zastopnik, državni tajnik Grey ne dá enako odločno razumeti, da pojde Anglija o vojnem konfliktu z vso silo ob strani Francije in Rusije. S tem trenutkom je vidno, da bi se Avstrija in Nemčija po mogočnosti radi izognili svetovnemu konfliktu. Zato smemo trditi, da ste bili Nemčija in Avstrija ob nastopu vojne ofenzivni ter prisiljeni stopiti v defenzivo šele tedaj, ko je Angleška vstopila v vojno s polno silo in se je Antanti pridružila Italija. S porazom Italije in s sklepom miru z Rusijo stopijo centralne sile zopet iz defenzive v ofenzivo. Iz „rdeče“ knjige lahko umejemo, da sta bili Nemčija in Avstrija popolnoma

pripravljeni in obročeni za vojno ter prepričani, da Rusija ne more dovolj hitro mobilizirati svoje vojske. Tak je bil pričetek vojne.

Socijalna demokracija je bila presenečena vojne. Kongres svetovne internacionale je bil določen na 21. do 29. avgusta 1914, kar je kazalo, da je imela socijalna demokracija šele namen sklepati, kakšno stališče naj zavzame napram eventualnemu vojnemu konfliktu. Kongres je preprečila vojna napoved dne 25. julija 1914, a stranki je bila odvzeta z razglasitvijo obsednega stanja in ustavitvijo konstitucije vsaka moč. Vendar se ne more trditi, da nemška in avstrijska socijalna demokracija nista razumeli položaja. Na različnih konferencah in v strankarskem časopisju se je razločno kazalo na vojne hujskače in vzroke bližajoče se vojne; naj navedem le zadnje številke „Neue Zeit“ pred vojno. Poljska socijalna demokracija pa je z vednostjo in molčičim odobrenjem avstrijsko-nemške socijalne demokracije pripravljala delavske bataljone že od leta 1908. naprej za revolucionarno in vojno akcijo proti Rusiji pod kontrolo avstrijske vlade. Češka demokracija je ostala vsled separatizma brez moči; male stranke, italijanska, ukrajinska in slovenska pa niso mogle priti v poštev, četudi so ostale radikalne.

Nemška socijalno demokratska stranka v rajhu in v Avstriji se nikakor ne moreta opravičiti vsake krivde. Že na kongresu v Amsterdamu leta 1904. je Jaurès v polemiki proti nemškim delegatom kazal na nevarnost svetovne vojne in na dvomljivo obnašanje najmočnejše socijalno demokratske stranke, nemške, ter jim zalučil v obraz očitanje, da one omogočajo svetovni konflikt.

Ako od leta 1890. naprej zasledujemo porast nemške socijalne demokracije v Nemčiji, vidimo, da je napredovala z orjaškimi koraki in da je bil nanjo pozoren ves politični svet. Ko je genijalni Bismarck uvidel, da mora biti nemški narod vsled svoje centralne lege in če hoče dovesti do cilja svoje nacijonalistično in imperialistično stremljenje, pripravljen za vojno do zadnjega moža, in da brez sodelovanja proletarijata svojih ciljev nikdar doseči ne more, je brez obotavljanja ugodil svojemu največjemu nasprotniku Beblu ter odprl proletarijatu prosto pot razvoja. Hitra rast socijalne demokracije za časa izjemnih zakonov, ki so dali gibanju delavstva revolucionarno-radikalno smer, je Bismarcka poučila, da s silo proti socijalni demokraciji nič ne opravi, zato je odnehal. Uvidel je, da je za državno oblast ugodno, da ekonomično gibanje delavstva celo pospešuje, kajti večje in uglednejše ko bi bile strokovne in gospodarske organizacije, bolj ko bi prerasle politično radikalno gibanje, bolj bi vsa stranka izgubila na politični akciji, kajti ekonomične in strokovne organizacije so bile takrat in so še danes v Nemčiji tako tesno vezane na dr-

žavo in na kapitalizem, da jih je mogoče ob uporabi takoj brez težave zatreči, in sicer tem lažje, čim bolj se velika delavska masa zaveda koristi in pridobitev svojih organizacij. Nemška socialna demokracija se je dala zavesti s pota, načrtanega po Karlu Marxu, ni spoznala pravočasno, kam mora vesti pretesna družitev politične organizacije s strokovno in ekonomično. Rezultat tega nemoralnega razvoja je moral biti sklep nemške socialno demokratske frakcije od 4. avgusta 1914. Nemška socialna demokracija se je bila že davno poprej odrekla vsaki pomembni politični akciji; besedo „revolucija“ je imela, kakor pravi o. Bauer, v svojem jezikovnem zakladu samo še za dekoracijo.

Slovenska socialna demokracija je bila vedno dobro proletarska ter je sledila internacionalni disciplini brez vsakega pridržka, čutečo se prešibko, da bi hodila svojo lastno pot. Svojo organizacijo in taktiko je uravnala po zgledu nemško-avstrijske stranke, češki separatizem je še leta 1910. odločno obsodila. Stali smo vedno, kakor še danes stojimo, na stališču internacionalne in delavske solidarnosti; v enotnosti socialno demokratičnih strank vsega sveta smo videli svoj obstanek.

Bila je velika hiba naših prvih političnih boriteljev, da se je delavstvo vzgajalo premalo politično, da je stranka vse svoje praktično delo zastavila na parlamentarno akcijo. Zato so, kakor v nemški stranki, strokovne in gospodarske organizacije prevzele vodstvo cele stranke, one so bile merodajne tudi za politično taktiko. Pozitivno praktično delo, ki je predpogoj obstoja strokovne in gospodarske organizacije, je moralo zadušiti vsako radikalno gibanje stranke. Voditi delavstvo pri volitvah v državne in deželne zbornice in v občinske svete, je bilo približno vse politično delo zadnjih let, četudi stranka ni zamudila važnejših prilik, da bi ne opozorila delavstva na velike politične dogodke, kar kaže jugoslovanska konferenca leta 1909. in balkanska leta 1910. Vendar politična akcija ni bila tako naglašena, da bi se bilo slovensko delavstvo zavedalo nevarnega političnega položaja. To se je maščevalo nad nami takó, kakor nad vso socialno demokracijo. Ta je močna le zjedinjena, ako manjka ena sama veriga, počí cel lanec — to so pokazali dogodki vojne in pokazala je tudi konferenca v Stockholmu. S trenutkom, ko je odpadla nemška socialna demokracija, je paralizirala akcijo proletarijata vsega sveta! Vesoljni svet je pričakoval pred vojno od stranke, ki je štela 12 milijonov organiziranih mož, velikih činov — zaman, ker je odpovedal en sam člen.

(Dalje prih.)